

DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-62-25>

УДК 336

ТІНЬОВА ЕКОНОМІКА ЯК ФАКТОР ЗАГРОЗИ ФІНАНСОВІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ

THE SHADOW ECONOMY AS A FACTOR OF THREAT TO THE FINANCIAL SECURITY OF THE STATE

Біляк Юлія Вікторівна

кандидат економічних наук, доцент,

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9766-4780>**Biliak Yliya**

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

В даний час наша країна відзначається найвищим рівнем тіньової економіки серед інших країн Східної Європи. Тіньовий сектор економіки в Україні поширився за участю корумпованих владних структур, які вчинили різноманітні економічні злочини. До цих злочинів можна віднести і незаконне використання державних коштів і вивезення матеріальних цінностей за кордон і легалізацію доходів, здобутих шляхом злочину, незаконну приватизацію державної та комунальної власності, а також махінації з цінними паперами та валютними активами. Все це призвело до зростання тіньової економіки, яка погіршує фінансову безпеку держави. У статті досліджується вплив тіньової економіки на фінансову безпеку України, розглядаючи причини та наслідки її нелегальної діяльності. Також розглядається роль фінансової складової в системі економічної безпеки держави. Розглянуті наукові підходи до визначення сутності фінансової безпеки, а також проаналізовано основні фактори, що загрожують стабільності та стійкості фінансової системи. Автором перераховані основні напрямки зменшення рівня тіньової економіки для підвищення фінансової безпеки та наведені методи розрахунку тіньової економіки.

Ключові слова: фінансова безпека держави, методи оцінки фінансової безпеки держави, тіньова економіка, тіньовий сектор економіки, ризики детінізації економіки.

The shadow economy is present in all countries of the world. As for Ukraine, our country currently has the highest level of shadow economy among other Eastern European countries. The shadow sector of the economy in Ukraine has spread with the participation of corrupt power structures that have committed various economic crimes. These crimes include the illegal use of state funds and the export of material assets abroad and the legalization of proceeds of crime, the illegal privatization of state and communal property, as well as fraud with securities and currency assets. These crimes include the illegal use of state funds and the export of material assets abroad and the legalization of proceeds of crime, the illegal privatization of state and communal property, as well as fraud with securities and currency assets. All this led to the growth of the shadow economy, which worsens the financial security of the state. To ensure competitiveness and achieve profit maximization and development in the sphere of transparent trade, it is necessary to create effective mechanisms for analysis, research and resolution of problems related to the shadow economy. Researching this issue at the scientific level and establishing the mechanisms of its practical application are important both for scientists and for participants in economic activity. Taking into account the fact that the market is constantly developing and the shadow economy sector is growing along with it, the issue of the shadow economy remains, which confirms the relevance of the chosen topic, because the shadow economy has a great impact on various spheres of social life and economic development. Currently, our country has the highest level of shadow economy among other Eastern European countries. The shadow sector of the economy in Ukraine has spread with the participation of corrupt power structures that have committed various economic crimes. These crimes include the illegal use of state funds and the export of material assets abroad and the legalization of proceeds of crime, the illegal privatization of state and communal property, as well as fraud with securities and currency assets. All this led to the growth of the shadow economy, which worsens the financial security of the state. The article examines the influence of the shadow economy on the financial security of Ukraine, considering the causes and consequences of its illegal activities. The role of the financial component in the system of economic security of the state is also considered. Scientific approaches to determining the essence of financial security are considered, as well as the main factors threatening the stability and stability of the financial system are analyzed. The author lists the main directions of reducing the level of the shadow economy in order to increase financial security and provides methods for calculating the shadow economy.

Key words: financial security of the state, methods of assessing the financial security of the state, shadow economy, shadow sector of the economy, risks of detinization of the economy.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Тіньова економіка присутня у всіх країнах світу. Згідно зі звітом Всесвітнього економічного форуму, у світі тіньова економіка складає 10% від загального обсягу світового валового продукту [1]. У той же час важливо усвідомлювати, що статистика глобального економічного розвитку переважно формується країнами з високим рівнем розвитку. Тому показник тіньової економіки на рівні 10% є середнім значенням, яке в основному відображається в передових економіках світу. Ці країни характеризуються низьким рівнем корупції, ефективним контролем і високим ступенем підприємницької відповідальності.

Що стосується України, то в даний час наша країна відзначається найвищим рівнем тіньової економіки серед інших країн Східної Європи. Тіньовий сектор економіки в Україні поширився за участю корумпованих владних структур, які вчинили різноманітні економічні злочини. До цих злочинів можна віднести і незаконне використання державних коштів і вивезення матеріальних цінностей за кордон і легалізацію доходів, здобутих шляхом злочину, незаконну приватизацію державної та комунальної власності, а також махінації з цінними паперами та валютними активами. Все це призвело до зростання тіньової економіки, яка погіршує фінансову безпеку держави.

Для забезпечення конкурентоздатності та досягнення максимізації прибутку та розвитку у сфері прозорої торгівлі, необхідно створити ефективні механізми для аналізу, дослідження та вирішення проблем, пов'язаних з тіньовою економікою. Дослідження цього питання на науковому рівні та встановлення механізмів його практичного застосування є важливими як для науковців так і для учасників економічної діяльності. З урахуванням того, що ринок постійно розвивається і разом з ним зростає і сектор тіньової економіки, питання тіньової економіки лишається, що підтверджує актуальність обраної теми, тому як тіньова економіка має великий вплив на різні сфери суспільного життя та економічного розвитку. Наступні фактори свідчать про актуальність цієї проблеми:

1. Економічні втрати. Тіньова економіка призводить до великих втрат для державних бюджетів через ухилення від сплати податків та інші нелегальні дії, що обтяжують фінансове становище країни.

2. Соціальна несправедливість. Тіньова економіка сприяє росту соціальної нерівності, оскільки вона може спричинити зростання бідності та погіршення якості життя для значної частини населення.

3. Загроза для легальних бізнесів. Нелегальні практики в тіньовій економіці можуть створювати недоброзичливу конкуренцію для легальних підприємств, що може призвести до їхнього зменшення прибутковості та зниження конкурентоспроможності.

4. Безпека та правопорядок. Тіньова економіка часто пов'язана зі злочинністю, включаючи контрабанду, нелегальну торгівлю людьми та наркотиками, що становить загрозу для безпеки та правопорядку в суспільстві.

5. Втрата довіри до уряду. Недостатній контроль над тіньовою економікою може призвести до втрати довіри до уряду та його здатності ефективно керувати економікою та забезпечувати справедливість у суспільстві.

Отже, проблема тіньової економіки залишається актуальною і потребує уваги як з боку науковців так і з боку урядових структур, з боку громадянського суспільства для її вирішення та мінімізації негативних наслідків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Актуальність питань тінізації економічної діяльності привернула значну увагу вітчизняних дослідників, серед яких можна відзначити В. Базилевича, І. Мазура [2], В. Бородюка, З. Варналій [3], О. Власюка [4], Т. Тищука [5], Ю. Харазішвілі, О. Іванова, Я. Жаліла, А. Базилюка, С. Коваленка [6], Т. Ковальчука [7] та В. Мунтіяна [8]. Проблема фінансової безпеки держави була предметом активного дослідження в наукових працях таких вчених, як О. Барановський, І. Білько, О. Василик, Є. Ведута, М. Єрмошенко, Н. Кравчук, В. Мунтіян, Г. Пастернак-Таранушенко, А. Сухоруків, В. Шлемко та інші. Однак, незважаючи на велику кількість публікацій як в Україні, так і за кордоном, присвячених цій темі, сучасна економічна думка характеризується відсутністю єдиної загальнотеоретичної системи підходів до розуміння глибинної сутності поняття "фінансова безпека".

Формулювання цілей статті (постановка завдання). Дослідити сутність, причини та наслідки тіньової економіки в Україні та визначити рівень загрози, яку вона становить для фінансової безпеки держави.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналіз теоретичних принципів формування та поширення тіньової економічної діяльності дозволяє зробити висновок про

те, що тіньова економіка представляє загрозу фінансовій безпеці держави, є коренем інших макроекономічних небезпек та має вплив на всі галузі економічної активності. Сутність фінансової безпеки держави полягає в забезпеченні стійкості та стабільності її фінансової системи, ефективного управління фінансовими ресурсами та запобігання потенційним загрозам, які можуть виникнути з економічних, фінансових чи політичних причин. Фінансова безпека держави є важливим елементом забезпечення стабільності та розвитку її економіки та суспільства і прояви тіньової економіки можуть серйозно підірвати фінансову безпеку держави.

Фінансова безпека починається з аналізу фінансових ризиків та визначення потенційних загроз, що можуть виникнути для економічної стабільності та фінансової стійкості держави. Вона також передбачає розробку стратегій та заходів для запобігання цим ризикам та забез-

печення надійного управління фінансовими ресурсами країни. Основними компонентами початкового етапу фінансової безпеки є оцінка потенційних загроз, розробка адекватних стратегій реагування та прийняття ефективних заходів для їх усунення або зменшення. Отже, можна сказати, що фінансова безпека держави – це стан, коли фінансова система країни має достатні ресурси та механізми для захисту від потенційних загроз, забезпечуючи стабільність фінансового сектору, ефективно функціонування економіки та здатність до виконання фінансових зобов'язань перед внутрішніми та зовнішніми суб'єктами. Фінансова безпека є важливою складовою національної безпеки країни, оскільки вона впливає на стабільність соціально-економічного розвитку та міжнародні відносини.

Складові фінансової безпеки держави можна поділити на кілька основних аспектів (рис. 1).

Рис. 1. Складові фінансової безпеки держави

Джерело: складено автором

Ці аспекти є важливими для забезпечення фінансової безпеки держави та її стійкості у глобальному економічному середовищі.

Досягнення фінансової безпеки держави вимагає комплексного підходу та впровадження різноманітних стратегій і заходів. Ось деякі ключові аспекти, які можна врахувати:

1. Стабільна економіка. Забезпечення стабільності та здорового зростання економіки, збалансованої бюджетної політики та контролю за інфляцією. Стабільна економіка – це стан, коли економічна система демонструє рівновагу та відсутність значних коливань у ключових показниках, таких як зростання ВВП, рівень зайнятості, інфляція, обсяги інвестицій тощо. Такий стан сприяє підтримці довіри інвесторів, стабільності фінансової системи та загальному економічному розвитку країни.

2. Ефективна фінансова система. Ефективна фінансова система – це система інституцій, ринків, законодавства та інфраструктури, яка забезпечує ефективне функціонування фінансових послуг, збереження та розподіл капіталу, управління ризиками та забезпечення довіри до фінансових установ та ринків. Така система сприяє розвитку економіки, інвестиційному клімату та стабільності фінансового сектору країни. Розвиток сильної та стійкої фінансової системи, яка забезпечує легкий доступ до кредитів, захищає вклади та пропонує різноманітні фінансові інструменти.

3. Контроль за державним боргом. Контроль за державним боргом – це система управління та моніторингу заборгованості держави перед внутрішніми та зовнішніми кредиторами. Цей процес включає в себе визначення обсягів та умов запозичень, розробку стратегій зниження боргового навантаження, ефективне управління фінансовими ресурсами та вчасну виплату відсотків та основної суми боргу. Контроль за державним боргом допомагає уникнути фінансових криз та зберегти стійкість фінансової системи країни. Ефективне управління державним боргом та збереження його на прийнятному рівні, щоб уникнути фінансового навантаження на майбутні покоління.

4. Боротьба з корупцією. Боротьба з корупцією – це система заходів, спрямованих на запобігання, виявлення та припинення корупційних діянь у всіх сферах життя держави. Це включає у себе реформи у сфері законодавства, зміцнення антикорупційних органів та механізмів, підвищення прозорості та відкритості у владі, етичне лідер-

ство та виховання громадянської свідомості. Боротьба з корупцією є важливою складовою розвитку демократичного суспільства та забезпечення стабільності та справедливості в країні. Проведення реформ у сфері прозорості та антикорупційних заходів, щоб зменшити втрати державного бюджету та збільшити довіру інвесторів.

5. Розвиток людського капіталу. Розвиток людського капіталу – це процес, спрямований на підвищення навичок, знань, кваліфікації та потенціалу людей через освіту, навчання, тренінги та інші форми професійного та особистісного розвитку. Це включає в себе інвестування в освіту та навчання, створення умов для розвитку талантів та креативності, підтримку наукових досліджень та інновацій, а також забезпечення доступу до якісних медичних та соціальних послуг. Розвиток людського капіталу є ключовим фактором економічного зростання, конкурентоспроможності та сталого розвитку суспільства.

6. Моніторинг та аналіз. Систематичний моніторинг фінансових ринків, економічної ситуації та глобальних тенденцій для оперативного реагування на потенційні загрози.

7. Міжнародне співробітництво. Збереження партнерських відносин з іншими країнами та міжнародними організаціями для спільного розв'язання фінансових викликів та забезпечення стабільності на глобальному рівні.

В кожному з перерахованих аспектів можна знайти прояви тіньової економіки.

Тіньова економіка має значний вплив на фінансову безпеку держави через декілька факторів:

1. Втрата податкових надходжень.

Тіньова економіка зазвичай уникає оподаткування, що призводить до втрати податкових доходів для державного бюджету. Це може призвести до недостатнього фінансування соціальних програм, інфраструктури, охорони здоров'я та інших галузей, що загрожує економічній стабільності та соціальній рівності.

2. Відмивання грошей та фінансування тероризму.

Тіньова економіка може служити платформою для відмивання грошей, фінансування терористичних груп та інших злочинних організацій. Це може створювати загрозу національній безпеці та стабільності.

3. Зниження довіри до фінансової системи.

Розповсюдження тіньової економіки може підірвати довіру до фінансової системи та правоохоронних органів. Це може призвести

до зростання негативних відносин між державою та громадянами, а також між різними групами суспільства.

4. Вплив на реальний сектор економіки.

Тіньова економіка може конкурувати з легальним бізнесом, спотворюючи конкурентну ситуацію та знижуючи ефективність реального сектора економіки. Це може призвести до зростання нерівності, зменшення інвестицій та загрози економічному зростанню.

5. Послаблення контролю та регулювання.

Розповсюдження тіньової економіки може призвести до послаблення контролю та регулювання з боку держави. Це може створити сприятливі умови для розвитку інших форм злочинності та корупції, загрожуючи стабільності та безпеці держави.

Усі ці чинники підсилюють нестабільність і загрози для фінансової безпеки держави, тому контроль над тіньовою економікою є важливим завданням для забезпечення стабільності та розвитку.

Враховуючи узагальнення теоретичних підходів, можна стверджувати, що тіньова економіка - це сектор економіки, що складається з нелегальних або недеklarованих діяльностей, які не враховуються у вирішенні офіційних економічних показників, таких як ВВП або споживчі витрати. Це може включати в себе різноманітні види діяльності, такі як контрабанда, нелегальні наркотичні торгівлі, неплатежі податків, неофіційна робота за межами офіційної економіки тощо. Така економіка часто відчувається через недоліки в законодавстві, високі податки, складність урядового регулювання або інші фактори, які змушують людей та компанії шукати альтернативні способи заробітку або внесення оподаткування. Тіньова економіка може бути широко поширеною у країнах з високим рівнем корупції, низькою економічною стабільністю або обмеженою доступністю до легальних ресурсів. Це може мати негативні економічні та соціальні наслідки, такі як втрати доходів для державного бюджету, втрата довіри до уряду та виникнення нерівності у розподілі багатства.

Тіньова економіка формується зазвичай через декілька факторів:

– *Оподаткування.*

Високі податки або складні податкові системи можуть стимулювати підприємців та громадян шукати способи уникнути або зменшити свої податкові зобов'язання, переносючи свої операції або доходи у тіньовий сектор.

– *Недоліки у законодавстві та регулюванні.*

Зависокий рівень бюрократії, демпінгові ціни, недостатнє регулювання та контроль можуть стимулювати поширення тіньової економіки.

– *Економічні обставини.*

Низький рівень доходів, безробіття або інші економічні труднощі можуть змусити людей шукати способи виживання поза офіційною економікою.

– *Культурні чинники.*

У деяких культурах тіньова економіка може бути прийнятнішою або менш ризикованою, що також може сприяти її розвитку.

– *Конфліктність.*

Наявність зон конфліктів або територій, де закон та порядок не діє належним чином, може сприяти розвитку тіньової економіки, оскільки вони забезпечують простір для нелегальних діяльностей.

Варто зауважити, що різні країни мають власні унікальні чинники, які впливають на розмір і структуру їхньої тіньової економіки.

Тіньова економіка складається з різноманітних секторів і видів діяльності, які відбуваються поза офіційними економічними каналами та часто уникають оподаткування та регулювання. Ось деякі з основних складових тіньової економіки (рис. 2).

Ці складові можуть варіюватися в залежності від країни та умов, а також можуть переплітатися та взаємодіяти одна з одною.

Розрахунок розміру тіньової економіки є складним завданням і зазвичай базується на комбінації різних методів та джерел даних. Ось деякі методи, які можуть використовуватися для оцінки розміру тіньової економіки:

– метод анкетування та опитування підприємств – дослідники можуть проводити опитування серед підприємств з метою виявлення нелегальної діяльності, недеklarованих доходів та інших аспектів тіньової економіки.

– метод аналізу готівкових оборотів – цей метод полягає у вивченні готівкових оборотів у різних галузях економіки та порівнянні їх з офіційними даними. Різниця між офіційними та фактичними готівковими оборотами може бути оцінкою розміру тіньової економіки.

– метод аналізу витрат та виробництва – дослідники можуть досліджувати відмінності між офіційно звітованими витратами та виробництвом у певних галузях та фактичними витратами та виробництвом, щоб визначити обсяг нелегальної діяльності.

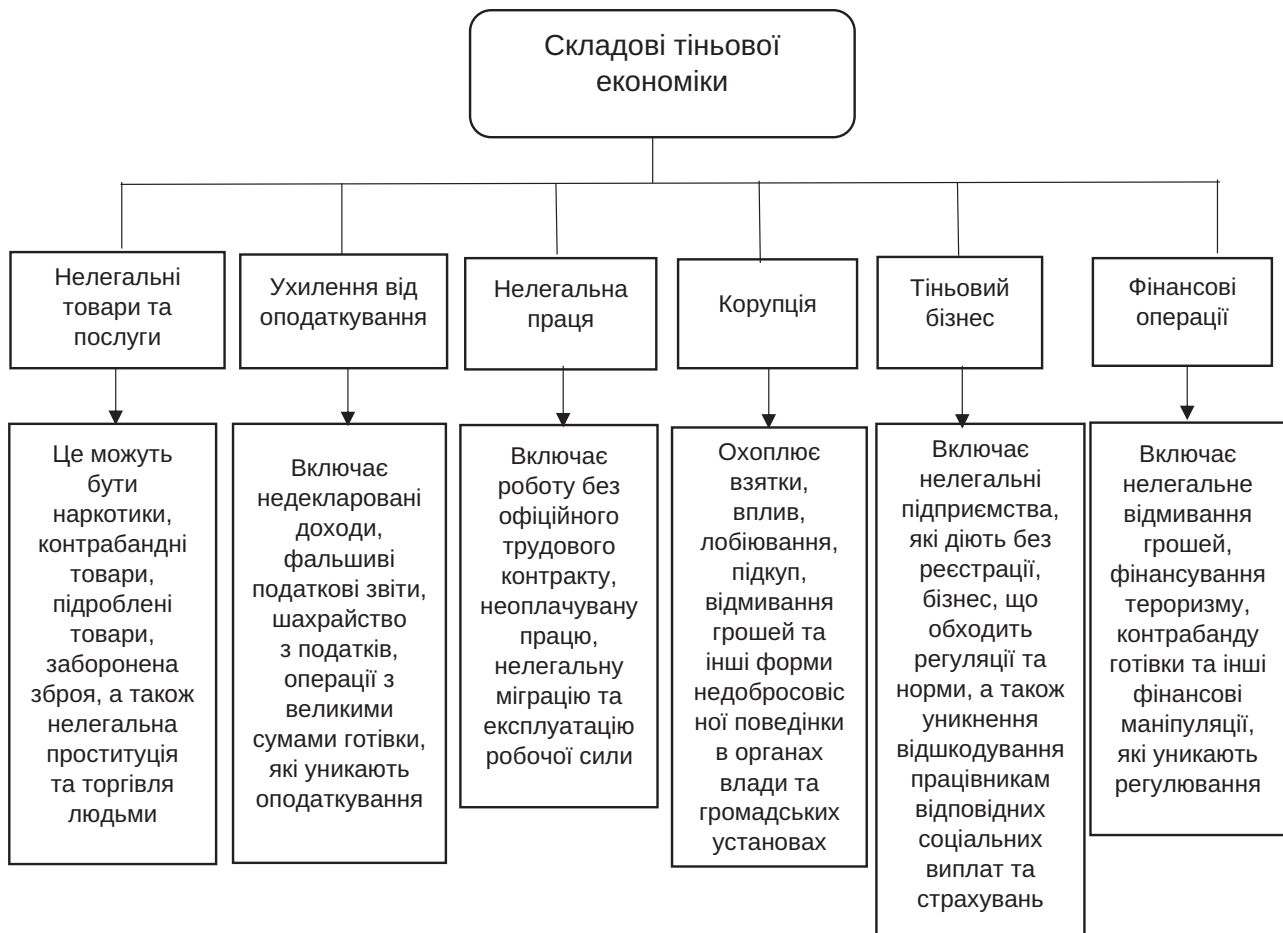

Рис. 2. Складові тіньової економіки

Джерело: складено автором

– метод аналізу споживання та доходів – цей метод полягає у вивченні витрат на споживання та доходів громадян, а також порівнянні їх з рівнем офіційного виробництва та доходів. Різниця може бути індикатором нелегальних джерел доходів.

– метод моделювання та оцінки. Деякі дослідники використовують математичні моделі та економетричні методи для оцінки розміру тіньової економіки на основі доступних даних.

– методи аналізу фінансових потоків – цей метод включає вивчення фінансових потоків між різними секторами економіки та пошук недекларованих або нелегальних фінансових операцій.

Ці методи можуть використовуватися окремо або у поєднанні для отримання більш точної оцінки розміру тіньової економіки. Однак варто зауважити, що через природу тіньової економіки, оцінка її розміру завжди буде лише наближеною.

Отже, фінансова безпека держави грає важливу роль у мінімізації проявів тіньової

економіки. Деякі шляхи, якими фінансова безпека може допомогти у цьому:

1. Стабільність фінансової системи.

Забезпечення стабільності фінансової системи дозволяє зменшити вплив фінансових криз та нестабільності, що можуть стимулювати тіньову економіку.

2. Ефективний контроль і регулювання.

Ефективний контроль і регулювання фінансових процесів допомагає у боротьбі з фінансовими злочинами та маніпуляціями, які можуть виникати в тіньовій економіці.

3. Стабільна макроекономічна ситуація.

Забезпечення стабільної макроекономічної ситуації сприяє зменшенню потенційних причин, що ведуть до росту тіньової економіки, таких як безробіття, низький рівень доходів тощо.

4. Ефективна система оподаткування.

Раціоналізація системи оподаткування та зменшення адміністративних бар'єрів може зменшити мотивацію для участі у тіньовій економіці.

5. Збільшення прозорості та відкритості.

Збільшення прозорості у фінансових операціях та зменшення можливостей для таємниць сприяє ускладненню та розкриттю незаконної діяльності, що характеризує тіньову економіку.

6. Підвищення ефективності правоохоронних органів.

Покращення спроможності правоохоронних органів виявляти та притягати до відповідальності осіб, які займаються тіньовою економікою, також сприяє зменшенню її розмірів.

Ці заходи разом допомагають створити невідгідне середовище для розвитку тіньової економіки та сприяють зменшенню її масштабів.

Зменшення рівня тіньової економіки є ключовим для підвищення фінансової безпеки. Для цього потрібно акцентувати увагу на різних напрямках:

– *підвищення прозорості*, тобто забезпечення прозорості у фінансових операціях та збільшення доступності інформації допоможе ускладнити незаконну діяльність в тіньовому секторі;

– *зміцнення правового регулювання* – вдосконалення законодавства та забезпечення ефективного його виконання дозволить зменшити простір для корупції та інших видів фінансових злочинів;

– *підвищення ефективності податкової системи* – реформування системи оподаткування та зменшення податкових ставок

може зробити легальні операції більш привабливими, порівняно з тінями;

– *підтримка інвестицій та бізнесу*, тобто створення сприятливого бізнес-середовища та забезпечення доступності кредитних ресурсів може зменшити мотивацію для участі у тіньовій економіці.

– *посилення контролю та адміністрування* – ефективний контроль з боку державних органів та посилення адміністративних процедур може ускладнити незаконну діяльність в тіньовому секторі;

– *розвиток технологій*. Використання сучасних технологій, таких як електронні системи моніторингу та звітності, може покращити ефективність контролю за фінансовими операціями та ускладнити їх незаконне проведення.

Ці заходи, які об'єднуються, можуть допомогти зменшити рівень тіньової економіки та покращити фінансову безпеку країни.

Висновки та перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, тіньова економіка є серйозною загрозою фінансовій безпеці України та негативно впливає на всі сфери суспільного життя. Вона значно спотворює обсяги та структуру ВВП, призводить до приховування офіційних економічних показників, спричиняє втрату податкових надходжень та спричиняє несправедливий та непрозорий розподіл національного доходу в суспільстві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. The Global Risks Report 2021 / World Economic Forum. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_The_Global_Risks_Report_2021.pdf (дата звернення: квітень 2024).
2. Базилевич В., Мазур І. Методичні аспекти оцінки масштабів тіньової економіки. *Економіка України*. 2004. № 8. С. 36–44.
3. Тіньова економіка: сутність, особливості та шляхи легалізації: монографія / ред. З. Варналія. Київ : НІСД, 2006. 576 с.
4. Власюк О. Система економічної безпеки держави / ред. А. Сухоруков. Київ: видавничий дім «Стилос», 2010. 684 с.
5. Тишук Т., Харазішвілі Ю., Іванов О. Тіньова економіка в Україні: масштаби та напрями подолання: аналіт. доп. / за заг. ред. Я. Жаліла. Київ : НІСД, 2011. 96 с.
6. Базиліук А., Коваленко С. Тіньова економіка в Україні: монографія. Київ : НДЕІ, Мінекономіки України, 1998. 206 с.
7. Ковальчук Т. Детінізація економіки – фактор фінансової безпеки України. *Банківська справа*. 2001. № 2. С. 3–11.
8. Мунтіян В. Економічна безпека України. Київ : КВІЦ, 1999. 462 с.

REFERENCES:

1. World Economic Forum (2021) The Global Risks Report 2021, available at: http://www3.weforum.org/docs/WEF_The_Global_Risks_Report_2021.pdf (access date April, 2024).

2. Bazylevych V., Mazur I. (2014) Metodichni aspekty otsinky masshtabiv tinovoi ekonomiky [Methodological aspects of estimating the scale of the shadow economy]. *Ekonomika Ukrainy – Ukraine economy*, no. 8, pp. 36–44.
3. Varnalii Z. (ed.) (2006) Tinova ekonomika: sutnist, osoblyvosti ta shliakhy lehalizatsii [Shadow economy: the essence, features and ways of legalization]. Kyiv: NISD. (in Ukrainian)
4. Vlasiuk O. (2010) Systema ekonomichnoi bezpeky derzhavy [State economic security system]. Kyiv: Stylos. (in Ukrainian)
5. Tyshchuk T., Kharazishvili Yu., Ivanov O., Zhalilo Ya. (ed.) (2011) Tinova ekonomika v Ukraini: masshtaby ta napriamy podolannia: analychna dopovid [The shadow economy in Ukraine: the scale and directions of overcoming: an analytical report]. Kyiv: NISD. (in Ukrainian)
6. Bazyliuk A., Kovalenko S. (1998) Tinova ekonomika v Ukraini [Shadow economy in Ukraine]. Kyiv: NDEI, Minekonomiky Ukrainy. (in Ukrainian)
7. Kovalchuk T. (2001) Detinizatsiia ekonomiky – faktor finansovoi bezpeky Ukrainy [Shadow economy legalization is a factor of Ukraine's financial security]. *Bankivska sprava – Banking*, no. 2, pp. 3–11.
8. Muntiiian V. (1999) Ekonomichna bezpeka Ukrainy [Economic security of Ukraine]. Kyiv: KVITs. (in Ukrainian)